

самопожертва, благочинність і, звичайно ж, високопрофесійне служіння інтересам народу і держави.

Аналізуючи життєвий шлях Ф.А.Лизогуба, можна без сумніву стверджувати, що його постать як державного і громадського діяча та мецената займає почесне місце в історії українського народу другої половини XIX - початку XX ст. і заслуговує на шире вдячність та глибоке наукове вивчення.

Джерела та література:

1. Павловский И.Ф. Полтавцы. Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители: Опыт краткого биографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII в. / Издание Полтавской ученой архивной комиссии. - Полтава: Тов.-во Печатного дела (тип. бывш. Дохмана), 1914. - 110 с.; Несвіцький О.О. Полтава у дні революції та в період смуту 1917-1922 рр. - Полтава, 1995. - 236 с.; Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 - грудень 1918). - Київ, Філадельфія, 1995. - 493 с.; Хижняков В. Воспоминания земского деятеля. - Петроград, 1916. - 251 с.; Русов А. Краткая энциклопедия земского дела в его историческом развитии. - К., 1914. - 115 с.
2. Брокгауз Ф., Ефран И. Энциклопедический словарь. - Т. XVIII. - СПб., 1896. - 960 с.
3. Карнабед А. Трагедия Дмитрия Лизогуба и усадьбы Лизогубов в Чернигове // Черниговский полдень. - 1995. - №27 (10 августа). - С. 2.
4. Підкова І., Шуст Р. Довідник з історії України. - К., 2001. - 1135 с.
5. Липкович Я. Життя і смерть Дмитра Лизогуба // Наука і суспільство. - 1986. - №8. - С. 49-55.
6. Модзалевский В. Малороссийский родословник. - Т. 3. - К., 1908. - 496 с.
7. Кудрицкий А. Чернігівщина. Энциклопедичний довідник. - К., 1990. - 1006 с.
8. Дорошенко П. Очерк крепостного права в Малороссии и крепостной реформы в Черниговской губернии. - Чернигов, 1911. - 47 с.
9. Уряди у XX ст. Науково-документальне видання. - К.: Наукова думка, 2001. - 606 с.
10. Реєнт О. Павло Скоропадський // Історія України. - 2004. - № 20. - С. 5-12.

Олександр Сидорович

●

СПІЛКОВЕ БУДІВНИЦТВО СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ У ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Спілкове будівництво споживчої кооперації на початку XX століття у Російській імперії було однією із основних і нагальних проблем кооперативного руху. Швидкий ріст кооперативів натикався на недосконалість кооперативного законодавства, яке не створювало можливостей для об'єднання споживчих товариств у спілки. Останні, якщо і виникали, то скоріше були винятком у загальній картині кооперативного руху в Російській імперії. Ситуація дещо поліпшилася під час Першої світової війни, а кардинально змінилась лише після лютневої революції 1917 року, а точніше 20 березня, коли Тимчасовий уряд прийняв кооперативний закон, завдячуючи демократичності якого розпочалось активне спілкове будівництво кооперативного руху.

Серед робіт, де увага приділялася спілковим об'єднанням в кооперації Лівобережжя, слід відмітити перш за все монографії В.М. Половця¹ та І.А. Фаренія.²

Таким чином, завданням даної роботи є дослідження спілкового будівництва споживчої кооперації в Чернігівській губернії під час Першої світової війни.

Спробу об'єднати закупки споживчих товариств у межах свого повіту ще до початку війни здійснило Сосницьке земство, але вона виявилася невдалою.³ Про прискорення розробки і запровадження нового кооперативного законодавства у міністерстві фінансів клопоталася Чернігівська губернська земська управа, адже в проєкті нового закону передбачалося спрощення у процедурі при затвердженні споживчих об'єднань. У цьому клопотанні зазначалось, що «питання про спілки стоїть у колишньому положенні. Кожне клопотання розглядається у надзвичайному порядку через раду міністрів. І, не зустрічаючи нормальних правових умов, спілкове будівництво шукає обхідних шляхів. Спілки виникають під виглядом комерційних організацій або товариств на вірі або ж

у вигляді окремих договірних об'єднань».⁴

Отже, споживчі спілки якщо і створювались, то на умовах нотаріального договору. І, крім того, об'єднання не суто споживчі, а «змішані» - кредитно-споживчі.

У червні 1915 р. одним з перших на Чернігівщині, було створене Ніжинське товариство кооперативів, до складу якого увійшли тридцять два сільських кооперативи (кредитні, споживчі, сільськогосподарські). Попередня нарада представників кооперативних установ Ніжинського повіту, на якій обговорювалось питання про створення кооперативного об'єднання, відбулася ще 15-16 грудня 1914 р.⁵ Посередницька робота товариства почалась із організації збуту цибулі, поставки земленосних мішків, заготівлі сала - усе це на замовлення військового інтендантства.⁶ Це товариство займалось також посередницькими операціями по закупівлі і збуту вики. Причому ця культура збувалася як в Московську губернію, так і Сурозькому повітовому земству. Закуповувати продукцію товариство намагалось у безпосереднього виробника. Наприклад, тютюн - на Прилуцькій фабриці, а цукор - на Носівському цукровому заводі. Також Ніжинським товариством була організована закупівля 25.000 пудів сіна через ряд товариств Ніжинського повіту на замовлення повітової управи і на кошти, взяті в кредит у повітській земській касі дрібного кредиту. 100 пудів буряків було закуплено на замовлення військового начальника Чернігівської губернії.⁷ У січні-лютому 1916 р. на останніх засіданнях Ніжинського товариства вирішувалися питання, пов'язані із закриттям губернською адміністрацією цього товариства. Усю бакалійну торгівлю було вирішено передати Ніжинському повітовому земству за умови тимчасового користування до створення спілкової кооперативної організації в повіті, після виникнення якої ця торгівля повинна бути передана саме їй.

У жовтні 1915 р. було створене «Чернігівське товариство кооперативів із посередництва». «Договір про створення підписаний 17 кооперативами, а в наступному місяці їх кількість зросла вже до 25. Вирішено було вести операції як по закупівлі предметів першої необхідності, так і по їх збуту», зазначалося в кооперативній пресі.⁸ Відразу ж Чернігівське об'єднання приступило до активної діяльності. Були укладені угоди на поставку губернському продовольчому комітету 15.000 пудів жита, а також борошна, солі, сахарів. На замовлення Чернігівського військово-промислового комітету в повіті було організовано закупівлю полотна для земленосних мішків. Для проведення цих операцій правління спілки взяло позичку 3.000 крб. у двох кредитних товариствах, які входили до його складу, а також отримало дозвіл кредитуватися в земській касі дрібного кредиту на суму 5.000 крб.⁹ І всі ці починання - у десятиденний термін із дня заснування. Ця організація незабаром теж була закрита за постановою губернського присутствія про товариства і спілки із формулюванням: «Товариство переслідує не комерційну мету, а зворотну - боротьбу з дорожнечею, що не може слугувати завданням торгової організації».¹⁰

Подібна ж структура і з подібною метою, на основі статуту Ніжинського товариства кооперативів, була створена і в містечку Кролевець під назвою «Товариство кооперативів Кролевецького району».¹¹ До складу цього товариства входили 12 споживчих кооперативів, 6 кредитних та 7 сільськогосподарських. При товаристві було створено склад бакалійних товарів. Організована закупівля місцевих товарів і відправлення їх на продаж: борошна - в м. Новозибків, меду - в Брянськ і овочів - у Москву. Після шести місяців діяльності Кролевецьке об'єднання було закрито, і його діяльність була відновлена вже в травні 1917 р., після лютневої революції і прийняття Тимчасовим урядом 20 березня того ж року кооперативного закону.¹²

Ці три «змішані» спілки - Чернігівська, Ніжинська і Кролевецька - за розпорядженням губернської адміністрації були ліквідовані в кінці 1915 р. як товариства, організація котрих не передбачена законом.¹³ Свавільні дії влади призвели навіть до того, що за поданням депутата Д.Д. Сторлачанова Державна дума прийняла т.зв. «спешный запрос» до міністрів внутрішніх справ і юстиції щодо переслідування чернігівською адміністрацією кооперативних організацій. А Чернігівське земське губернське зібрання в свою чергу прийняло постанову клопотатися про безперешкодний дозвіл об'єднань кооперативів.¹⁴

Таким чином, передова громадськість губернії розуміла позитивне значення споживчих спілок в умовах воєнного часу.

У північних повітах Чернігівщини, за повідомленнями преси, діяла так звана

«неуставна» споживча спілка, існування якої не було зафіксоване в документах; просто ряд споживчих товариств Новозибківського, Сурозького і Стародубського повітів робили свої закупівлі через Новозибківське кредитне товариство.¹⁵ 11 вересня 1916 р. у Новгороді-Сіверському була проведена нарада Новозибківської спілки кредитних товариств, на якій остаточно було вирішено створити споживчу спілку в межах п'яти північних повітів Чернігівщини: Новозибківського, Сурозького, Мглинського, Стародубського та Новгород-Сіверського.¹⁶

У 1916 р. у Борзнянському повіті організувалося Борзнянське товариство зі збуту цибулі у складі трьох споживчих та одного кредитного кооперативу. Справа в тому, що в кількох селах Борзнянського повіту вироблялося майже 100 тис. пудів цибулі щороку, збутом якої селяни займалися несистематично, ледь покриваючи видатки, тоді як скупники-оптовики при перепродажі цієї ж цибулі мали 30-40 тис. крб. чистого прибутку.¹⁷

Також окремі земства під час Першої світової війни підміняли деякі функції споживчої спілки, наприклад, Борзнянська на Чернігівщині виписувала товари великими партіями і розподіляла їх серед споживчих товариств, виходячи із народонаселення.¹⁸

Отже, споживчі об'єднання, які існували в Чернігівській губернії під час Першої світової війни, ні за сферою діяльності, ні за кількістю і видом членів-товариств не можуть претендувати на статус повноцінних споживчих спілок. Ступінь охоплення спілковими об'єднаннями споживчих товариств Чернігівської губернії під час Першої світової війни не можна вважати прийнятним, адже найповноцінніший розвиток споживчої кооперації можливий лише при стовідсотковому охопленні кооперативів спілковими об'єднаннями. Проте активна діяльність цих об'єднань і користь, яку вони приносили населенню і державі, засвідчили надзвичайну затребуваність споживчих спілок в екстремальних умовах воєнного часу.

У цілому, перспективи подальших розвідок у даному напрямку можуть полягати як в розширенні подібних досліджень на всю Україну, так і в дослідженні з подібною метою інших її регіонів.

Джерела та література:

1. Половець В.М. Кооперативний рух на Лівобережній Україні (1861-1917). - Чернігів: Редакційно-видавничий комплекс «Деснянська правда», 1996. - 204 с.
2. Фареній І.А. З історій становлення кооперативного руху в Наддніпрянській Україні (друга половина XIX - початок XX століття). - Черкаси: Відлуння-Плюс, 2003. - 144 с.
3. Шевченко Е.П. Земство и кооперация. - Чернигов: Типография Губернского земства, 1916. - С. 6.
4. Черниговская губернская земская управа Его Высокопревосходительству Господину Министру Финансов. - Ф. ДАЧО. - Ф. 145. - Оп. 3. - Од. зб. 1192. - Арк. 2-3.
5. Нарада кооперативів Ніжинського повіту // Муравейник-Комашня. - 1914. - № 47. - С. 789.
6. Половець В.М. Кооперативний рух на Лівобережній Україні... - С. 57-58.
7. Журнал засідань правління Нежинського товариства кооперативов. - Відділення Державного архіву Чернігівської області у м. Ніжині. - Ф. 1417. - Оп. 1. - Од. зб. 1. - Арк. 1-12.
8. Черниговское товарищество кооперативов по посредничеству // Кооперативная жизнь. - 1915. - № 23-24. - С. 389.
9. Князь К. Кекуатов. Свобода союзов // Кооперативная жизнь. - 1916. - № 15-16. - С. 696-712.
10. Кролевецкое кооперативное совещание // Вестник кооперативных союзов. - 1915. - № 8. - С. 469.
11. Там само.
12. Деятельность союза кооперативов Кролевецкого района. // Черниговский кооператор. - 1918. - № 6. - С. 13.
13. М. Закрытие Нежинского товарищества кооперативов. // Южный кооператор. - 1916. - № 5. - С. 154.
14. Ходотайства о союзах // Муравейник-Комашня. - 1915. - № 9. - С. 287.
15. Новый союз потребительных обществ // Черниговская земская газета. - 1917. - № 28. - С. 2.
16. Совещание кооперативов // Кооперативная жизнь. - 1916. - № 17-18. - С. 828.
17. Раузов Сер. Борзенское объединение кооперативов по сбыту лука. // Кооперативная жизнь. - 1916. - № 20. - С. 937-938.
18. Священник И. Рахний. с. Берестовец, Борзенского уезда. Корреспонденции. // Черниговская земская газета. - 1917. - № 6. - С. 7.